

УДК 82.091

Подлісецька О.О.

кандидат філологічних наук, доцент
кафедра теорії літератури та компаративістики
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, г. Одеса, Україна, 65058
podlisecka@ukr.net

ЗОБРАЖАЛЬНО-ВИРАЖАЛЬНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНОСТІ

Стаття присвячена двом основним принципам реалізації творчого задуму: зображенню та вираженню. Досліджуються особливості наукового функціонування цих двох понять та символічна невичерпність вираження художнього світу твору.

Ключові слова: зображально-виражальні аспекти, художній світ.

*Квіти квітнуть всюди для всіх,
хто тільки хоче їх бачити.*

Апрі Матіс

*Якби митці могли сказати в словах те,
що мають сказати, то вони
не прагнули б творити власне як митці*

І. Кант

Проблема зображення та вираження у творі постає з часів античності. Ще Платон предметом мистецтва вважав буття, хоча і не дійсного світу, а того, що постає в результаті пригадування. Мистецтво, таким чином, за Платоном, є відображенням відображеного [Див: 10]. Згодом Аристотель у «Поетиці» здійснив спробу визначити простір художньої дійсності: це простір можливого, що має дві важливі функції – не відходити від дійсності, але, з іншого боку, визволитися від світу. За словами Гете, «...митець, вдячний природі, яка породила і його самого, приносить їй ... зворотно якусь іншу природу, але природу, народжену з почуття й думки, природу, по-людському завершену» [5, 91]. Отже, Гете, говорячи про «іншу природу», вочевидь, має на увазі естетичну природу літератури та образну природу творчості. О. Потебня, Е. Гуссерль, Р. Інгарден, Г.-Г. Гадамер, М. Бахтін, Ю. Лотман помітили, що для читача художній твір дає можливість витворити власну дійсність, яка «оживає» в процесі читання.

Г.-Г. Гадамер охарактеризував драму філософії у «нестачі мови», оскільки для нього філософія – це постійне намагання відшукати мову. Велика перевага мистецтва, на думку філософа, – у його (мистецтва) правдивості та буттєвості, перед яким все блідне. Це ж саме, здається, можна сказати і про окремий вид мистецтва – літературу. Адже, «розуміючи, що говорить мистецтво, людина зустрічається, таким чином, сама з собою, (...). Мова мистецтва у тому й полягає, що вона звернена до інтимного *всіх і кожного* (виділення Г.-Г. Гадамера).

Все зводиться до того, як промовляють речі» [4, 395]. Так, розуміючи, про що говорить літературний твір, занурюючись у його художній світ, вибудовуючи певний лад у ньому, читач «знаходить себе».

Дійсно, і філософія, і мистецтво, і література зокрема стикається з проблемою зображення та вираження, як це демонструє Ф. Тютчев у поезії «Silencium»:

Як серцю виказати себе?
Як іншим зрозуміти тебе?
Ти думку висловиш – і вмить
Уже неправда в ній дзвенить.
О, не мути джерел ясних;
Мовчи, мовчи, живись од них!

Проблема зображально-виражальних аспектів художності залишається актуальною, і **мета** статті – прослідкувати особливості наукового функціонування поняття «зображення» та «вираження» і довести мовно-символічну невичерпність вираження художнього світу твору.

Відомо, що зображально-виражальні засоби формують художній образ, за допомогою них реалізується художній твір. Зображення і вираження – два основні принципи реалізації письменником творчого задуму, кожен з яких зумовлений жанровими та стильовими особливостями художнього феномену, системою відповідного формотворення. Зображення безпосередньо стосується принципів, сформульованих Платоном та Аристотелем. Воно спрямоване на мистецьке відтворення явищ довкілля та внутрішнього світу людини, на розкриття загальнозначущого через одичне та неповторне. Вираження пов'язане зі створенням такого образу, аналогів якому немає [6, 395]. Художня дійсність концептуальна, вважається цілісною (зображення) і водночас безмежною (безкінечність вираження), «зосередженою єдністю» (вислів Гегеля), співвідносною з предметною реальністю.

Але саме вираження, на думку Г. В'язовського, дозволяє найповніше відобразити реальну дійсність, хоча й «зобразити все у всій повноті і реальній послідовності література не може, та й потреби в цьому немає, ... мистецтво не копіює життєві явища, а зображає їх вибірково, так, щоб у деталі висвічувалася сутність, в малому – велике, а в незначному – значне і значуще» [3, 151]. Звісно, художній образ неможливо *звести* до логічних понять, але його можна *перевести* на мову логічних понять.

У вигляді парадоксу проблему зображення та вираження у літературі формулює американський філософ Д. Серль, запитуючи: «Як може бути одночасно вірним і те, що слова мають у художньому тексті звичайні значення та те, що правила, що надають певні значення цим словам, тим не менш, не дотримані?» Філософ наводить приклад з казки «Червона шапочка»: як може бути так, що слово «червона» означає «червона», при тому, що правила, що співвідносять

слово «червона» з реальним червоним кольором, не мають сили?» [16]. Отже, перед нами два способи зображення: зображальний та виражальний. Сприймаючи образ Червоної Шапочки, читач не сприймає її як дівчинку в червоній шапці, а саме як образ, як Червону Шапочку. Пригадавши теорію О. Потебні, саме на цьому прикладі спостерігаємо процес переходу безобразного слова в образне.

Оскільки література є знаковим витвором не тільки на мовному рівні, художній світ – це окремий семіотичний рівень, рівень презентаційних (представлених) символів. Таким чином, художність – це поєднання і виражальних, і зображальних аспектів. Думки дослідників сходяться на тому, що мова як домінуючий чинник творення художнього світу, має два рівні або проходить два етапи: означення (зображення) та пояснення (вираження). Звісно, пояснення розглядаємо у значенні «пояснення-для-себе», знаходження ідеї. Зокрема, Є. Фаріно стверджує: «Наша мова пропонує нам вже готовий набір граматичних форм і категорій, однак одночасно пропонує і великий ступінь свободи через розвинену синонімію і еквіваленцію» [14, 25]. «Помилкою було би вважати, що література говорить однією лише мовою, – уточнює Є. Фаріно, – найчастіше література промовляє також і всіма можливими властивостями цього світу. У таких випадках світ отримує права своєрідної іншої «мови», стає «засобом комунікації» [14, 26]. Про те ж саме, але з позиції автора, а не літературознавця, говорить письменник-новеліст Олег Лишега: «Речі повинні зберігати в собі якийсь певний запах, колір, фактуру. Я не повністю трансформую їх у слова. У тому всьому повинен бути залишок містичного невидимого матеріального світу. Він невидимий, але повинен бути присутнім» [7, 46-47].

Два ступені мовної організації художнього світу розглядає Г. Клочек у залежності від жанру твору: «у великому епічному полотні предметів багато, і більшість із них виконує функцію мінімальної значущості – вони необхідні для виконання завдань. Функціональність предметів, на думку дослідника, інтенсифікується при зменшенні обсягу жанрової форми. Г. Клочек зіставляє зображально-виражальні засоби роману та новели та помічає, що «у новелі різко збільшується кількість предметів, у яких підвищена виражальність і які набувають статусу художньої деталі» [15].

Досліджує зображально-виражальні аспекти твору і М. Пащенко, який вважає, що формою мислення, здатною найкоротшим шляхом виразити будь-яке поняття, є троп. М. Пащенко зазначає, що «така ознака образного мислення як асоціативність (...), постає на рівнях макроструктури твору переважно ліричних та ліризованих форм епосу, (...), виступає домінуючою в організації поетичних структур і образного світу в цілісність» [9, 170], при чому «новелістична форма, як і лірико-поетична, краще, ніж великі епічні форми, піддається композиційному сегментуванню і постає одномоментно осяжно і зриміше як архітектонічне ціле. Вона виявляє суперечність, в той час, коли роман власне розкриває її, причому послідовно та мотивовано і що важливо – з усією широ-

тою і докладністю» [9, 172]. Так досліджувані аспекти художнього світу твору можуть змінюватись в залежності від жанру твору.

Родом літератури, у якому виражальний аспект представлений найбільше, М. Бахтін вважає лірику: «Тільки в поезії мова розкриває всі свої можливості, адже вимоги до неї тут максимальні: всі сторони її напружені, (...), і мова перевершує себе саму», але все ж «поезія тим не менш долає її як мову, як лінгвістичну визначеність» [1, 278]. Отже, роль та значення зображально-виражальних аспектів змінюються в залежності від роду та жанру літератури. Про невичерпні можливості вираження «невимовного» та «долання» мови як лінгвістичної визначеності говорить і Марина Цвєтаєва: «И какое счастье, что все это было не наука, а Лирика, – то, чего всегда мало, дважды – мало: как мало голодному всего в мире хлеба, и в мире мало – как радия, то, что само есть – недостаток всего, сам недостаток, только потому и хватающий звезды! – то, чего не может быть *слишком*, потому что оно – само *слишком*, весь излишек тоски и силы, излишек силы, идущий в тоску, горами двигающую» [13, 544].

Але незалежно від жанру і виду мистецтва загалом, у кожному витворі мистецтва, на думку Г.-Г. Гадамера, «засвідчує про себе лад у цілому, може, не той лад, що за змістом збігається з нашими уявленнями про лад, що єднав колись такі близькі речі з близьким світом, але в них присутнє завжди нове й потужне пульсування духовних енергій» [4, 26]. Філософ має на увазі три прояви ладу, які втілені в цьому найдавнішому понятті наслідування: «світовий лад, музичний лад і душевний лад» [4, 25].

Ю. Лотман розмірковує над цілісністю літературного твору, виходячи зі співвідношення таких понять, як ідея і структура: «Неможливо досягнути ідею, відірвану від авторської системи моделювання світу, від структури твору. Ідея не міститься в якихось, навіть вдало дібраних цитатах, а виражається у всій художній структурі. Ідея в структурі – завжди модель, бо вона відтворює образ дійсності. Поза структурою ідея немислима» [8, 10]. Розрізнення у творі ідеї та структури, на нашу думку, – це теж своєрідний поділ художнього світу твору на «явний» та «прихований», «зримий» та «відчутний» світи, а отже, на «зображення» та «вираження». Ідея тут – це вираження, яке розвивається через зображення. Адже саме через події, описи, діалоги, вчинки героїв постають мотиви, які, у свою чергу, створюють передчуття, на основі яких читач формулює ідею твору. Діалектика зображального та виражального начал словесного художнього образу найбільшого вираження отримує у підтексті. Все залежить від того, які функції зображально-виражальні засоби виконують у творі, на якому рівні структури художнього твору вони розглядаються, з якою метою в даному випадку вживаються, бо будь-який прийом виступає засобом тільки стосовно мети (ідеї). Зображально-виражальні засоби – це елементи мистецької майстерності письменника (спосіб налізовлюване, мовно-стилістична вправність тощо), які зумовлюють розкриття можливостей його таланту, створюють неповторну своєрідність художньої літератури, забезпечують її життєвість за законами краси.

П. Флоренський стверджував, що ікона – не знак божества, а вікно у інший світ, через яке йде спілкування з «вищим духом». Можна сказати, що для християнина ікона – не зображення, не позначення, не заміщення бога, а його «реальне втілення», інша форма його буття, що дає змогу людині вступати у особисте з ним спілкування. Так само художній твір – це не позначення звичного нам реального світу, а інший реальний світ, «друга реальність», світ, аналогів якому у природі не існує.

У статті вже було зауважено про складність «дібрати слова» у мистецтві та невичерпні можливості вираження у ліриці зокрема. Тепер слід актуалізувати проблему невимовного у межах зображення та вираження літературного твору.

Говорячи про зображальні можливості літератури, не можна обминати увагою і «несказанне», «невимовне» у деяких творах, те, що навіть важко назвати підтекстом, оскільки підтекст – це теж у певній мірі зображення, хоча й не налізовлюване. Про невимовне в літературних творах говорить і М. Зубрицька: «Часто в художніх текстах ми стикаємось з випадками, коли сам автор закладає неможливість мовної інтерпретації, а можливі тільки якісь емотивні впливи чи позамовна сугестія». Тоді невимовне, на думку дослідниці, сягає глибин, «не відчутних на «дотик» [12, 54]. Дослідниця погоджується з філософами усіх часів, що питання про те, «як висловити налізовлюване, неосягнене, неповторне, нескінченне, небачене і невідчутне на дотик?» [12, 67] так і залишиться невіршеним.

За словами Андрія Белого, теоретика російського символізму, «слово пов'язує безсловесний, незримий світ, який роїться в підсвідомій глибині моєї особистої свідомості, з безсловесним, беззмістовним світом, який роїться поза мою особистістю. Слово створює новий, третій світ – світ звукових символів, за посередництвом якого висвітлюються таємниці поза мною розташованого світу, як і таємниці світу, заховані всередині мене» [2, 227].

На думку В. Подороги, «мова, зміщаючись у невидиме, залишає нас без можливості пояснити та коментувати, вона більше не представляє світ. .. не намагайтесь бачити те, що невидиме, а бути у ньому, належати йому! Тоді тільки ми починаємо читати...» [11, 363]. Думки дослідників-літературознавців та філософів сходяться на тому, що межі вираження безкінечні (підтекст, «принцип айсбергу», «езопівська мова», символ – це, по суті, різні позначення одного явища). Крім того межі вираження не дають остаточної інформації та завжди залишають читачу місце для множинності інтерпретацій. Вираження прямо пов'язане із зображенням: зображення у своїй об'єктивно-суб'єктивній багатоплановості виражає ідею, створює «новий маленький космос» (визначення Г.-Г. Гадамера). Пригадавши природу художнього образу, розуміємо, що процес читання та інтерпретація образу – це постійне творче читацьке конструювання вираження через зображення, співтворчість, діалогічність, відгадування та знаходження певних духовних енергій.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. К эстетике слова / М. Бахтин // Контекст – 1973. Литературно-теоретические исследования. – М.: Наука, 1973. – С. 276 – 279.
2. Белый А. Магия слов / А. Белый // Критика. Эстетика. Теория символизма. – М.: Искусство, 1994. – т. 1. – С. 227.
3. В'язовський Г. Світ художньої літератури. Дослідження / Г. В'язовський – К.: Дніпро, 1987. – 252 с.
4. Гадамер Г.- Г. Актуальность прекрасного / Г.- Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
5. Гете Й.-В. Статьи и мысли об искусстве: Сборник статей под редакцией А. С. Гущина / Й.-В. Гете. – М.–Л.: Искусство, 1936. – 412 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / [Автор-укл. Ю. І. Ковалів] . – К.: ВЦ «Академія», 2007. – (Енциклопедія ерудита). – Т. 2. – 2007. – 624 с.
7. Лишега О. Інший формат / О. Лишега. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2003. – 50 с.
8. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство, 1998. – 704 с.
9. Пащенко М. До проблеми вивчення метафоричної структури новели / М. Пащенко // Історико-літературний журнал / відп. ред. Н. П. Малютіна . – № 16. – 2009. – С. 163–180.
10. Платон. Диалоги / Платон. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. – 512 с.
11. Подорога В. А. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы / В. А. Подорога. – Том 1. Н. Гоголь, Ф. Достоевский. – М.: Культурная революция, Логос, 2006. – 688 с.
12. Зубрицька М. Homo legens. Читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
13. Цветаева М. Проза / М. Цветаева. – Кишинев: Лумина, 1986. – 544 с.
14. Jerzy Faguno. Введение в литературоведение. Часть II. / Jerzy Faguno. – Katowice, 1980. – 250 с.
15. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття / Г. Клочек // Режим доступу: <http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com>
16. Серль Дж. Р. Логический анализ художественного дискурса (Электронный ресурс) / Дж. Р. Серль // Логос. – 1999. – № 13. – Режим доступу: http://ruthenia.ru/logos/number/1999_03/1999_3_04.htm

Статтю подано до редколегії 15.05.2014

Подлисецкая О.О.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра теории литературы и компаративистики
podlisecka@ukr.net

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ

Статья посвящена двум основным принципам реализации творческого замысла: изображению и выражению. Исследуются особенности научного функционирования этих понятий и символическая неисчерпаемость выражения художественного мира произведения.

Ключевые слова: *изобразительно-выразительные аспекты, художественный мир.*

Olga Podlisetska

Odessa National Mechnikov University
Department of Theory of Literature and Comparative Literature
podlisecka@ukr.net

FIGURATIVE AND EXPRESSIVE ASPECTS OF ARTISTRY

Representation and expression are two basic principles of creative project realization by a writer, both are predefined by genre and style features of the artistic phenomenon and corresponding form-building system. The purpose of the given article is to trace the features of scientific functioning for concepts of «image» and «expression», and to prove linguistic and symbolic inexhaustibility of the artistic world expression in literary works.

As literature is a significant creation not only at linguistic level, the artistic world is a separate semiotic level, the level of presentation characters. Thus, artistry is the combination of both expressive and graphic aspects. Expression in its variety of objective and subjective plans expresses an idea, creates «new little space» (determination by G.G. Gadamer).

The limits of expression are endless, as they do not give final information and always leave a reader some place for multiplicity of interpretations.

Key words: *figurative and expressive means, artistic world, semiotic level of a literary work.*